

DROTTNING CHRISTINA

OCH LA ROCHEFOUCAULD

Av professor ALF NYMAN, Lund

EN UPPBUREN lundensisk litteraturforskare berättar i en av sina reseskildringar om, hur det vid Stensån uppe på Hallandsåsen föll honom in, att det var just där, drottning Christina efter sin tronavsägelse överskred svenska riksgränsen på väg mot Södern. Sin stämning inför detta historiska minne ger han luft i dessa temperamentsfulla rader: »Gud vet vad det ohyggliga, det kusliga fruntimret tänkte på, när hon efter fullbordat dåd vände fosterlandet ryggen.»

Ja — de tankarna förbli säkert en hemlighet för all framtid. Men vad några få månader tidigare den 28-åriga svenska drottningen tänkte rörande sin beslutade och nära förestående abdikation står till eftervärldens ledning att läsa i hennes vackra svarsbrev av 1654 till hennes förtrogne och vän, franske ambassadören Chanut — ett av de stoltaste och renaste dokument, som torde ha skrivits av en svensk kvinnohand. Och de senare årtiondenas Christinaforskning — från Martin Weibull, via Bildt, Oscar Wieselgren fram till Curt Weibull, Ernst Cassirer och Johan Nordström — har på ett helt annat sätt gjort oss förtrogna ej blott med den kvinnliga suveränens politiska syftemål och kvalifikationer, utan också med hennes personlighet och bildningshorisont. Genom hennes brev, hennes bibliotek, hennes egna tänkeböcker och aforismer veta vi numera — åtminstone i stora drag —, vad »det kusliga fruntimret» hyste för tankar och meningar i livets angelägnaste frågor. Vi ha också reda på, var hennes bildning hade sina källor, och vilka av den tidens ledande andar, som betytt mest för hennes vetenskapliga, filosofiska och litterära utveckling.

När således professor Ernst Cassirer i sin studie »Drottning Christina och Descartes» med mästarhand insätter den kvinnliga suveränen i tidevarvets andliga miljö, så hänvisar han oss, utom till Descartes, till den stoiska renässans, som med de holländska humanisterna Lipsius, Vossius, Scioppius och Heinsius går med

starka strömdrag genom 1600-talets högre odling. Men han pekar även på Corneille och hans klassiska franska teater.

Härvid är den sakliga och personliga förbindelsen med Descartes allbekant. Den inleddes genom den ivrige Descartes-beundraren Chanut, som i brev till mästaren förmedlade drottningens angelägena förfrågningar rörande diverse filosofiska och religiösa problem; den befästes mera varaktigt genom skriften »Les passions de l'âme», vilken Descartes i manuskript översände till drottningen före sin svenska resa; och den kulminerade i hans med spänning motsedda ankomst till Stockholm och i de förtroliga samtalen mellan honom och drottningen under vintermånaderna 1649—1650, in- till tänkarens död i medio av februari sistnämnda år.

Om Descartes' större eller mindre andel i Christinas religiösa kris och hennes senare övergång till katolicismen tvista ännu forskarna. Jag lämnar den frågan öppen. Men obestriddigt är — ej minst efter Cassirers inlägg! — att drottningen mottog starka och förblivande intryck av den franske mästarens etiska och psykologiska idéer; ännu efter 30 år finner man tydliga spår av dem i hennes båda tänkeböcker »L'ouvrage du loisir» och »Les Sentiments», tillkomna under hennes sista årtionde i Rom.

Hur förhåller det sig emellertid med det andra samband, som professor Cassirer söker påvisa mellan den svenska drottningen och det franska barockdramats mästare, Corneille?

Ja — här lämnar oss visserligen källmaterialet i sticket. Man vet ingenting om några personliga förbindelser dem emellan, och Cassirer gör ej heller gällande några sådana. I enlighet med sin uppfattning, att historiska begrepp framför allt äro »Stilbegreffe», hävdar han således, att Christina och Corneille företråda en och samma allmänna kulturstil. Detta rent »ideella samband», varvid han här lägger vikt, utesluter därför ej yttre, litterära förbindelser. Corneilles mest kända tragedier: Horace, Cinna, Polyeucte och Pompée, voro samtidiga med den svenska drottningens egen ungdomstid; och att den på allt franskt begivna teaterälskande unga suveränen skulle ha svävat i okunnighet om dessa den franska scenens mästerverk, är ytterst otroligt. Har hon ej sett dem, torde hon ganska säkert ha läst dem; franskan var ju hennes andra modersmål. Cassirer återfinner i varje fall samma allmänna livspatos, samma ledande etiska idéer i drottningens livsåskådning som hos de Corneille'ska kvinnogestalterna. Sådana grundvärden som modet, generositeten och ärlighetsdriften äro gemensamma för dem. Deras handlingar och åtgärder präglas av barockens later.

Släktskapen skall enligt Cassirer sträcka sig ända till det språkliga och stilistiska. Det kan heller icke bestridas, att sådana likheter förefinnas. Varje uppmärksam läsare av Christinas brev och av de tusentals tänkespråken i hennes båda sentenssamlingar måste frapperas av dem. Att ha framhållit dem är en bestående förtjänst i Cassirers Christinaforskningar.

Ett namn — och ett viktigt sådant — lyser emellertid med sin frånvaro i den tyske idéhistorikerns i övrigt så förträffliga framställning, och det är aforistikern La Rochefoucaulds, »pär av Frankrike, furste av Marsillac och baron av Verteuil, guvernör av Poitou och 6:e hertig av La Rochefoucauld», som hans hederstitlar voro — den tredje av den svenska drottningens franska lärofäder på filosofiens och de moraliska värderingarnas område. Som jag i en populärvetenskaplig skrift har haft anledning att understryka, så är det »icke blott påtagligt, att denne i kraft av sina 'Réflexions' varit drottningens närmaste litterära förebild. Det har därjämte förefunnits livaktiga personliga förbindelser mellan dem båda; konversationer och tankeutbyten av både mera personlig och mera galant art» (jfr »En drottningens visdom», Stockholm 1942, sid. 58). Det är den franske personhistorikern Emile Magne, som i sin bok »Le vrai visage de La Rochefoucauld» (Paris 1923) fäst uppmärksamheten på dessa förut obekanta personliga förbindelser mellan drottning Christina och den franske hertigen. De inleddes i Paris, under den abdikerade drottningens franska resa 1656—1657, och de ha efter allt att döma fått en bestämmande betydelse för hennes eget filosofiska författarskap under hennes sista årtionde i Rom — om inte ur innehållets, så säkert ur formens och framställningssättets synpunkt.

Det är kanske icke ur vägen att först erinra om den franske moralistens personliga situation vid denna tidpunkt, liksom om de ställningar och förhållanden, som från en lång följd av krigiska och amorösa förvecklingar fört honom in på den litterära banan!

Hertig François de La Rochefoucaulds ungdom infaller under kardinal Richelieu's och »De tre musketörernas» pikareska och självsvåldiga tid, och den bär i allo prägel därav. Efter åtskilliga eskapader i de galanta och politiska intrigspelens värld, med sådana medspelerskor som m:me de Chevreuse, mademoiselle d'Hautefort och drottning Anna i egen högsta person, och sådana motspelare som kardinalen och hans majestät Ludvig XIII, röner den

unge äregirige ädlingen sitt första mera kända mothugg i en mer än vanligt uppseendeväckande hovskandal. På drottning Annas anstiftan hade han 1637 låtit vinna sig för ett så pass halslöst företag som att mitt inför kardinalens och kungens ögon kidnappa henne själv, från den förre, och mademoiselle d'Hautefort, från denne senare, och bortföra dessa båda landsviktiga damer till Brüssel. Planen förekom. För hans eget vidkommande resulterade den i åtta dagars fängelse på Bastiljen och i förvisning på 3 år från Paris till Verteuil (1639—1642). Efter Ludvig XIII:s död och under förmyndarregeringens oroliga år är han emellertid snart i farten på nytt. Han förbinder sig med sådana extravaganta och politiskt vidlyftiga kvinnor som m:me de Chevreuse — »La Chevreuse» —, m:me de Longueville, Condés syster och, längre fram, med den relativt opolitiska men desto mera höglitterära m:me de Sablé, samt inträder så vid 35-årsåldern i Frondens tjänst. I detta steg från hans sida har man att se en klar hämnadeakt mot den svekfulla änkedrottning Anna, som, väl kommen till makten, avdankat sin forne riddare, och en utmaning mot hennes allsmäktige gunstling kardinal Mazarin, vilken avskydde honom. Efter att i Frondens krig och kabaler ha ordentligt stångat hornen av sig och efter att i träffningen vid fauborg Saint-Antoine ha erhållit det muskötskott i ansiktet, som till stor del berövade honom hans syn, följer för honom en andra politisk förvisningstid. Det är först 1656, som han, återbördad till Paris och offentligheten, söker sig in på den litterära ärans slagfält. Han installerar sig sålunda fullt ståndsmässigt i Hôtel de Liancourt, rue de Seine, kvarlämnande sin familj i lantlig obemärkthet och glömska, och bereder sig att på de galanta konversationernas och de bart huggande tänkespråkens område återvinna den gloire, som de politiska spelet och Frondens olycksaliga krig hade berövat honom.

Hertigen var vid det laget en 43 års man — han var född 1613 — och han började så smått tänka sig om. Det heter ju, att när djävulen vart gammal, blev han herdeidylliker. La Rochefoucauld utvecklade sig å sin sida till aforistiker och moralist — fast av ett säreget, nog så infernaliskt slag. Sina »Réflexions ou Sentences et Maximes morales» hade han ännu ej samlat och utgivit av trycket; de utkommo först 1665, hos Barbin; — men en avskrift hade cirkulerat redan tidigare; och i de vittra och galanta paris-salongerna voro hans uddiga maximer väl bekanta, och de flögo från mun till mun. Utan att ha debuterat, var han en litterärt berömd man.

Det är i denna situation, hertig La Rochefoucauld träder inom drottning Christinas politiska och intellektuella synkrets. Och det är här, som den franske personhistorikern Emile Magne's uppgifter komma oss väl till pass.

Om året 1656—1657 heter det sålunda hos honom, att hertigen detta år var en mycket trägen besökare hos Christina av Sverige (»tres assidû auprès de Christine de Suède»), och att drottningens »från fördomar frigjorda sinne, höga kultur och impulsiva uppträdande» väl behagade hertigen (a. a. sid. 120). Ingenting förefaller begripligare, än att den f. d. frondören, tidigare drottning Annas handgångne man, skulle dragas mot den svenska drottningens aparta och glänsande personlighet som fjärilen mot ljuslågan. Han var på något sätt specialist på drottningar med ett stormigt förflutet, och Christinas rykte som intellektuell sevärhet, hennes sprudlande och oförfärad konversation, hennes sensationella omvändelse och tronavsägelse: allt måste samverka till att göra en anknytning till den då endast 30-åriga exdrottningen till en synnerligen åtråvärd sak för honom. — Den franske personhistorikern framdrager därtill en annan, hittills obekant omständighet, vilken i särskild grad kunde beveka den f. d. frondören att göra den svenska drottningen sin uppvaktning och betyga henne sin sympati. Enligt vad som framgår av ett handbrev från Anna av Österrike till ambassadör Chanut i Stockholm, dagtecknat den 6 januari 1651, hade Christina under Frondens och franska inbördeskrigets skiftesamma år personligen ingripit och inlagt protest mot »Prinsarnas» — Condés och »les importants'» — fängslande samt krävt, att de omedelbart skulle försättas i frihet. Enbart detta kunde vara skäl nog för La Rochefoucauld att nu, under hennes diplomatiska franska resa, hyllande närma sig »amazonen från Norden», som Emile Magne kallar henne. Därtill kommo, som antytt, vittra och intellektuella bevekelsegrunder. I den intelligentia och lärda drottningen kunde den franske aforistikern och sedekritikern hoppas på en mera jämbördig partner i den förfinade underhållningens konst — vida överlägsen i rang och begåvning de politiska förlederskor och lockfåglar — en »La Chevreuse», en m:me de Longueville, m. fl. —, för vilka han i något yngre dagar i tur och ordning hade gjort kur. Magne talar (sid. 129) vidare om ett manuskript med dikter, föregivet av La Rochefoucaulds hand, vari även drottning Christina förhärligas: Det är ett större inbundet dikthäfte, på 1:a sidan bärande La Rochefoucaulds namn och till största delen innehållande hyllningskväden till m:me de

Longueville och Condé; det tillhör biblioteket i Besançons handskriftssamlingar (n:r 559), och om dess övriga innehåll säger Magne: »Le manuscrit ne contient plus que de pièces flattant Mme Châtillon et Christine de Suède» (sid. 129). Även om dessa dikter till Christinas ära icke skulle ha flutit ur den galante hertigens penna, utsäger det dock rågot, att de av traditionen kunnat tillskrivas honom. Och när Magne ytterligare, med ett något vårdslöst uttryck, säger, att hertigen förevarande år (1656—1657) brukade »pladdra» med drottningen (»qui bavardait avec Christine», sid. 150), så har man all anledning att, med kännedom om dem båda, också antaga, att härvid även tankeutbyten rörande allmänmänskliga och sedepsykologiska iakttagelser från »le monde» och »la Cour» förekommit. I min Christinabroschyr har jag i varje fall räknat med den möjligheten. Det maximernas krig, som den svenska ex-drottningen under sina sista decennier låter gå av stapeln inom sin Kungliga Akademis murar nere i Rom med litterära kardinaler, berömda fysiker och diktare som växelvis domare och ringkämpar —: denna spirituella knivkastning kan ha tagit sin början vid dessa parisiska sammankomster mellan henne och hertigen. I varje fall har Christinas personliga bekantskap med den blivande sedeanalytikern och maximförfattaren varit ägnad att väcka hennes intresse såväl för honom själv som för hans konst. — I ett visst avseende var ju denna ett *novum emergens* i tidens litteratur, även om den ägde rötter längre tillbaka; dels ägde den sina förebilder i de äldre samlingar av adagia, vilka alltifrån Erasmus Rotterdamus' kollektion av levnadsregler hade stått högt i kurs; dels hade de också ett visst samband med de italienska concetti, som florerade under 14- och 1500-talen. Som fristående litterär genre får den emellertid sitt första franska monument just med La Rochefoucaulds »Réflexions», för att därpå uppleva sin blomstringstid med Pascals »Pensées», La Bruyeres »Caractères» och Vauvenargues' »Refléxions et maximes». Och att den svenska ex-drottningen under sitt andligen rörliga liv nere i Rom varken glömt hertigen eller hans maximer: därom vittna ojävigt de dels dikterade, dels egenhändigt nedtecknade anmärkningar, varmed hon under sina senare år försåg dem; sentens för sentens en kunglig kommentar till den märkliga skrift, som längre fram Jean-Jacques Rousseau skulle beteckna som »ce triste livre» och som i sina diamantiskt avslipade satser förkunnar egenkärleken — l'amour-propre — och fåfängan — la vanité — som människolivets drivkrafter.

Märkligt nog har denna handskrift sedan drottningens död legat orörd i Azzolinos släktarkiv i Florens. Kristinaforskningen har i varje fall hittills icke tagit någon notis om den. Den omtalas visserligen i förbigående hos Christinaforskaren envoyén Bildt men utnyttjas icke på någon punkt. Först i våra dagar har den (1925) förvärvats av Svenska Riksarkivet; den befinner sig f. n. på U. B. i Lund. Om den vikt, den kungliga kommentatorn tillade den, vittnar ej blott de egenhändiga avfilningar och omarbetningar, som hon underkastade dessa sina diktater, och den senare renskrift, som hon låtit någondera av sina båda handsekreterare, italienaren Matteo Santini och svensken Andreas Galdenblad, göra av dem. Däröfver vittnar ytterligare den omständigheten, att vissa av dessa drottningens randanmärkningar och diktater sedan så gott som oförändrade upptagits bland hennes egna tänkespråk i de båda samlingarna »L'ouvrage du loisir» och »Les sentiments». Det har således inte varit ett kungligt tidsfördriv, som den åldrande drottningen förstrött sig med i denna kommentar, utan det har från hennes sida inneburit ett allvarligt studiearbete och en ärlig självprövning.

Om handskriftens allmänna status bör kanske först meddelas, att den omfattar 116 sidor, i kvarto. Därtill kommer renskriften, om 31 sidor. Texten är i båda häftena fördelad på 2:ne spalter, med La Rochefoucaulds »Réflexions» fortlöpande i ena halvfältet och med drottningens franska »remarques» i andra. För La Rochefoucaulds »Reflexioner» ligger 3:e upplagan från 1671 till grund; därmed har man följaktligen *terminus a quo* för tidfästningen av detta manuskript; troligen är det dock tillkommet senare, kanske först framemot 1680-talets år. Drottningens i regel knivskarpa, flygande handstil, väl igenkännlig från hennes brev och övriga dokument, skiljer överallt ut sig från handsekreterarens mera storskrivna, sirligt präntande piktur; och utan att förfalla till grafologi och annan handstilmystik kan man i hennes staplar och streck läsa av den raskhet och fart, varmed de satts på papperet, med plumpar, pennraspningar och allt.

Så fortsätter då drottningen, med pennan i hand, i palazzo Riaris bibliotek sina tidigare samtal med hertigen om människolivets och samvetlivets alla frågor, om löst och fast, om kung och knekt, om kärlek och äktenskap! Man får tidtals intrycket att bevittna ett parti intellektuellt lawn-tennis, där bollarna flyga fram och åter över nätet och där den kungliga skribenten försöker fånga

och slå tillbaka motspelarens i regel lika hårda som eleganta bollar. Därvid sparar drottningen varken på bifall eller tadel. Vid åtskilliga tänkespråk skriver hon sålunda ett: »väl sagt!» eller: »sant!» eller: »detta är otvivelaktigt» — för att i mera enstaka fall förklara: »beundransvärt uttryckt!», »beundransvärt och sant», eller liknande. Vid andra maximer kan hon mot den skarpögde sedeobservatören anmärka det att hon icke helt förstår honom, eller att hon är »allför plump» — »trop grossière» — för att kunna följa hans ofta hårfina distinktioner. Lika ofta heter det: »det där tror jag rakt inte på», eller: »Däri är jag inte ense med honom», eller: »Je ne suis pas de son opinion», »Je ne suis pas de son sentiment». Ibland tager hon bladet ordentligt från munnen med ett avfärdande: »Detta är sofistisk», eller: »Det här är då en stor dumhet» — »Voilà une grande sottise!» En viss sentens får det otrevliga underbetyget: »gallimatias!» Om en annan (Réflexions n:r 121) utbrister hon: »mechante maxime!» — »ondskefulla maxim!»! Då är hon ordentligt uppbragt — och jag skall återkomma till den. Men ganska ofta skriver eller dikterar hon ett: »Detta är alltför franskt» — »Cela est bien françois» — eller kort och gott: »franskt» (sentens n:r 175). Över huvud äro uttrycken, när hon ogillar, både starkare och rikare färglagda, än när hon gillar och beundrar. Båda delar gör hon emellertid i rikt mått — dock kanske mest det senare.

Och ej att undra på! I grunden är det dock tvenne oförenliga livsåskådningar, som mäta sig med varandra i denna handskrift! Man kan benämna dem olika. Man kunde säga: det är den antika epikureismen och den antika stoicismen, som än en gång, under den vikande barockens tidsålder, gå emot varandra. Man kunde också säga: det är den konsekventa egennyttans och den konsekventa storsinnetens, Hobbes och Descartes' handlingsläror, som här korsas. Men i förra fallet måste då också sägas ifrån, att det alls icke är den leende, livsförlåtande senantika epikureismen, som det från hertigens sida är fråga om, utan en epikureism, transponerad till moll och märkt av bittra besvikelser. Och i det senare fallet måste det betonas, att det heller ingalunda är en den krassa egoismens, en den jordkrypande själviskhetens moral, som törnar samman med den generositetens och osjälviskhetens viljekultur, som den svenska drottningen talar för, utan att det snarare är en fåfängans, en den inbilska självintagenhetens karaktärlära, som ställes upp emot en ärlighetens och saklighetens moral. Ty den »amourpropre», som La Rochefoucauld så ofta talar om, liknar

i sina åthävor långt mindre rovfågeln, spejande efter byte, än påfågeln, som låter sig tjusas av sitt eget fjädersläp. Ja om så kräves, offerar denna »amourpropre», utan betänkande den verkliga, handgripliga fördelen, för den inbillade; den finner sin näring i smickrets och bifallets alla såpbubblor. Det är för att tala med drottningen en egoism »bien françois», på en gång eldigare och flyktigare än den Hobbeska engelska egoismen och utilismen.

Sådan ter sig, från filosofihistoriens sida, motsättningen mellan La Rochefoucauld och Christina i denna handskrift. En annan, likaledes principiell skillnad mellan dem bägge är vidare den, att den förre ganska genomgående ställer sig på den beskrivande och konstaterande karaktärsanalysens ståndpunkt. Han förklarar, att med våra strävanden och bevekelsegrunder förhåller det sig så eller så. Christina däremot intager merendels den värderande etikerns ståndpunkt. Hon gillar och ogillar, ger anvisningar om vad som bör göras eller underlåtas och utvecklar en klart normativ moral, med stoiska, kartesianska och kristna inslag.

Bäst framträda dessa allmänna motsättningar, när man tillser, vad drottningen har att invända mot de enskilda maximer, vari La Rochefoucaulds livserfarenhet faller ut sig. — När den franske aforistikern sålunda i en berömd maxim förklarar, att dygderna förlora sig i (det egennyttiga) intresset, som floderna förlora sig i havet, så replikerar Christina, att detta endast gäller de falska dygderna. Och hon tillägger, att den äkta dygden tvärtom är det största intresse, man kan hysa. Och då hertigen i en annan sentens förmodar, att dygden icke skulle gå så långt, därest icke fåfängan gjorde den sällskap, dikterar drottningen: »Det är att illa känna dygden att tala om den på detta sätt.» Christina tror, med stoikerna, på en från alla sidohänsyn och beräkningar frigjord dygd — alldeles som hon tror på »le mérite», förtjänsten. Men därför förbiser hon för ingen del de motivens och känslornas föroreningar, för vilka La Rochefoucauld, liksom senare Nietzsche, har en så skarp blick. När hertigen (*Réflexions* n:r 39) anmärker, att det egna intresset talar alla slags språk och spelar alla slags roller, till och med den ointresserades, så läser man i drottningens diktat: »Det är ofelbart — *Cela est infaillible.*» Men Christina gör ett egenhändigt tillägg och skriver: — »men icke för längre tid». Förbehållet sätter i själva verket spets på La Rochefoucaulds sentens. Den spelade osjälviskheten är en ansträngande roll, och masken trycker det ansikte, som bär den.

Liksom exdrottningen i frågan om dygden och de själviska intressena skarpt nog skiljer sig från den franske mästarens raffinerade beräkningslära, gör hon det också i fråga om de alltför dristiga generalisationer, denne ganska ofta tillåter sig. I en sentens — *Réflexions* n:r 19 — uttalas sålunda den sarkastiska satsen, att vi alla ha tillräcklig sinnesstyrka för att uthärda våra medmänniskors lidande («*Nous avons tous assez de force pour supporter les maux d'autrui*»). Därtill drottningen: »Därom behöver man ej tvivla, men ofta beröra oss andras lidanden mera än våra egna.» Och därmed vändes sköldens andra sida mot oss. Emellertid har Christina ej varit nöjd med denna muntligen formulerade och av handsekreteraren nedskrivna avfattning. Egenhändigt har hon därför bearbetat och utvidgat den, först i originalhäftet och sedan i renskriften, tills den erhållit följande stilisering: Därom behöver man ej tvivla, då ingenting är bekvämare, (men) ofta beröra oss andras lidanden mera än våra egna, och understundom garanti på grund av erfarenhet — *et parfois caution par experience* — den sista läsarten är osäker! Det är alltså enligt hennes mening inte bara fråga om träaktig okänslighet och loj bekvämlighet från vår sida, när vi överksamt åse andras lidanden. I vissa fall gripa dessa oss djupare än våra egna svårigheter, och ibland skygga vi tillbaka för dem på grund av tidigare egna smärftfulla upplevelser. — Härmed har hon, kristen stoiker som hon är, inskränkt *La Rochefoucauld's* alltför summariska generalisation. Hon har andragit undantagsfallen och fått fram nyanserna. Där talar en rikare och framför allt mänskligare erfarenhet ur hennes anmärkning än ur hertigens; och man får osökt i tankarna *Axel Oxenstiernas* bevingade ord om henne, vid ett visst tillfälle i riksrådet: »Hennes Maj:t är icke som en kvinnsperson utan behjärtad och av gott förstånd.» Och när hennes franske partner om sådant folk, som stoltserar med sina olyckor, nedskriver den obehagligheten, att »de som tro sig äga förtjänst, sätta en ära i att vara olyckliga, för att övertyga andra och sig själva om, att de äro värdiga att vara utsatta för ödets slag», — så dikterar hon kort: »*Vilken svaghet!*» men ändrar detta manu propria till: »*Vilken löjlig svaghet — quelle faiblesse ridicule!*» Det är en äkta christiniansk reaktion. Mot fåfängan är hon alltid oförsonlig. Till *La Rochefoucauld's* sentens (*Réflexions* n:r 33), att »högmodet alltid håller sig skadeslöst och ingenting förlorar ens när det avstår från fåfängan», lyder också hennes diktat: »*Detta är väl sagt, men att avstå från fåfängan är att avstå från platt ingenting.*» Så fort

hertigen stryker på den strängen, blir hon märkbart irriterad. Då det således (Réflexions n:r 27) blir framhållet, hurusom man ofta prålar till och med de brottsligaste passioner, men att avunden i jämförelse härmed är en skygg och neslig lidelse, vilken man blygs för att tillstå, — så rinner drottningens bågare över. »Detta är i sanning för mycket», utbrister hon. »Han är outhärdlig med denna passion — Il est insupportable avec cette passion.» Omdömet avser fåfången. Men hon uppmärksammar också, vad reflexionen utsåger om avunden. »Ett verkligt ädelt hjårta är oförmöget till denna passion», bekårner hon, »och man bör icke avundas annat ån förtjånsten (le mårite), och icke lyckan hos dem, som åga den.» Emellertid rättar hon sig sjålv och ger genom skilda överstrykningar och textåndringar sin tanke följande form: »Ett verkligt ådelt hjårta år oförmöget till denna passion, och man bör icke avundas människorna vare sig förtjånsten eller lyckan.» Därmed sopar hon golvet rent. Avunden förvisas över huvud ur drottningens värld.

Dessa antydningar och citat må förslå för att bibringa en förestållning om, hur den åldrande drottningen ståller sig till La Rochefoucaulds beryktade teser om egenkårleken, fåfången och avunden som allsmåktiga drivfjådrar i vårt liv, och på vilka punkter hon klart reserverar sig — ja, harmas!

Nu också några textprov rörande illusionsmotivet, som spelar en så framtrådande roll i den franske moralistens reflexioner!

På ett slående såtå föregriper denne ofta nog Nietzsches »Wille zum Schein» och Henrik Ibsens kånda låra om »livslögnen», båtå förtåtad i d:r Rellings berömda replik till Gregers Werle: »Tar De livslögnen fra et gennemsnitsmenneske, så tar De lykken fra ham med det samme.» Ty på liknande såtå heter det hos den franske mårstaren (Réflexions n:r 92): »Att slita en person, intagen av sin (egen) förtjånst, ur hans villfarelse, år att göra honom en lika dålig tjånst som den man bevisade den aténske galning, vilken trodde, att alla till hamnen ankommande fartyg voro destinerade till honom.»

Detta år låran om »livslögnen», uttryckt på barockens språk. Synbarligen har den förskåffat den kommenterande drottningen ej så litet huvudbry, avspeglat i överstrykningar, egenhåndigt tillskrivna satspartier, i sin tur överstrukna, omskrivningar av förut skrivet men överkorsat o. s. v. Först har hon dikterat: »Jag tror,

att det är lättare att taga en annan ur villfarelsen än sig själv.» Detta har hon sedermera klottrat över och med egen hand tillskrivit: »Det är inte detsamma, och jag är övertygad om, att människorna icke bedraga sig så mycket, som man tror, om den mening de hysa om sig själva, ty det egna samvetet bedrager ingen.» — Detta är ju den gamla *συνειδήσις* eller *συντήρησις*-läran, kristendomens samvetstanke, som därmed spelas ut som ofelbar instans gentemot livslögnsläran och La Rochefoucaulds illusionsetik. Och det är så till vida en kristen punkt i hennes stoiskt-kartesianska etik.

Kring sveket, i dess finare och plumpare former, kretsa många av hertigens uddigaste reflexioner, liksom drottningens motdikta-ter. I en viss sentens (*Réflexions* n:r 118) heter det i ämnet: »Avsikten att aldrig bedraga utsätter oss för att bli ofta bedragna;» — och denna iakttagelse utlöser hos den kungliga kommentatorn följande i jagform dikterade förklaring: »Jag skulle aldrig någonsin vilja bedraga mina vänner, icke en gång mina fiender, i synnerhet (icke) när de förlita sig på mig.» Ej tillfredsställd med denna första formulering ändrar hon den egenhändigt till denna mera opersonligt och allmänt hållna reflexion: »Man bör aldrig bedraga sina vänner, icke en gång sina fiender, när de förlita sig på oss.» I denna bearbetade form ansluter sig uttalandet mera till maximens vanliga stilsätt, på samma gång som det får påbudets auktoritet och tyngd; och denna inriktning på det normativa är i det hela — som redan antytt — genomgående hos henne, i motsats mot den franske mästarens mer analytiska, kallt konstaterande inställning. —

Med dessa stickprov röra vi oss dock fortfarande i periferien. En djupare inblick i Christinas livsåskådning ger oss ett diktat till maxim 120, i 3:e upplagan av »*Réflexions*». — La Rochefoucauld företräder där den uppfattningen, att man gör sig skyldig till flera svekfulla handlingar av svaghet än av en bestämt fattad avsikt att verkligen svika. Härtill låter drottningen anteckna: »Detta är sant, för att svika måste man vara feg och följaktligen svag, och svaga människor» — fortsätter hon — »bedraga alltid.» I själva verket uttalar detta en av hennes etiks kärnsatser, på olika sätt varierad i hennes egna tänkeböcker »*L'ouvrage du loisir*» och »*Les sentiments*». Bristen på mod innebär för henne tillika bristen på sanningskärlek, bristen på ärlighet, på storslagenhet — kort sagt: på moral i alla möjliga avseenden. För en gångs skull kan hon därför också helt instämma med den franske sedeobservatören,

när han (Réflexions n:r 130) fastslår, att svagheten, »la foiblesse», är det enda fel, som man icke kan rätta. »Avskyvärda fel — detestable défaut!» dikterar Christina, kort och temperamentsfullt. Med egen hand har hon sedan tillagt: »et incorrigible» (»och omöjligt att rätta»). Därefter har hon, missnöjd med texten, överkorsat det hela och ovanför med särskilt kraftig och stor piktur ristat orden: »detestable défaut!» — alltså återigen såsom förut. — Som rent lynnesutbrott är denna kungliga anteckning synnerligen expressiv. Detta i den ursprungliga handskriften. I den senare verkställda mycket prydliga renskriften (som dessvärre endast omfattar ett första mindre parti) läses däremot endast det lamare instämmandet: »il a raison».

Häftigt sprakar emellertid det kungliga temperamentet också inför ett annat av den franske mästarens yttranden (Réflexions n:r 121), och den gnistan kommer förvisso från djupet! — »Man gör ofta gott för att kunna ostraffat göra ont», skriver där konstaterande La Rochefoucauld. Nå — det hörs ju inte så särskilt utmanande? Sådana där små älskliga välgärningar — före dolkstöten! — känner man väl till litet var ur den s. k. erfarenheten; och t. o. m. katten vänslas en smula med råttan innan den biter till på allvar . . . Men drottningen dömer annorlunda! — »Méchante maxime!» — »ondskefulla maxim!» bryter hon ut och motiverar sitt höga misshag närmare med orden: »Det är just ett nått hyckleri» — Voilà une fine ypocrisie! — »men», varnar hon, »man skall aldrig kunna öva ont ostraffat.» Inför hyckleriet i alla dess former flammnar hon upp, här liksom i sina egna tänkeböcker. Och i fråga om den onda handlingen tror hon på »den moraliska världsordningen», detta både i stoisk och kristen mening.

Man torde ha fått känning av lejonets klo i ett utbrott som detta sista. Och så mycket är visst: drottningens etik är en de stora, schwungfulla linjernas etik, där godheten står omgjordad med kraft och ädelmodet går arm i arm med dristigheten. Men därför kan hon också förse med sin kungliga underskrift en så pass utmanande sats som denna (Réflexions n:r 237): »Ingen förtjänar att prisas för godhet, ifall han icke äger styrkan att vara ond: varje annan godhet är i flesta fall ingenting annat än lättja eller en viljans vanmakt.» Ty här dikterar hon: »Han har tusen gånger rätt.» Till yttermera visso bifogar hon med egen hand: »och varje annan godhet är rena enfalden (une pure sottise)». — För etikens blekansikten och lunatiker har hon intet till övers. Häri liknar hon det Corneille'ska dramats starka, behjärtade kvinnor.

Men denna åldrande heroin, som ständigt rastlös delade sin tid mellan klassiska och filosofiska studier, sin Kungliga Akademi, Alessandro Guidis och Filicaias poesier, Scarlattis musik, kemiska och alkemiska experiment och tusen andra lärda och olärda omsorger — medaljprägling icke att förglömma: — hon var tillika kvinna, med mod att älska och med sina egna erfarenheter om kärlekens stora vågspel. Också på denna vädjobana törs hon taga upp en tävlan med den durkdrivne virtuos, som i »Reflexionerna» bokför sina rön i detta delikata ämne.

Man kan välja hennes anmärkningar till sentens 72. — »Ifall man dömer om Kärleken på grundval av flertalet av dess verkningar», skriver där »La Chevreuse's» och m:me de Longueville's forne älskare, »så liknar den mera hatet än vänskapen.» Drottningens diktat utsäger: »Detta är ofta och nästan alltid sant. Det är säkert, att fiender skada varandra mindre än älskande.»

Härom äro de båda sentensförfattarna således ense. Men redan i nästa maxim (n:r 73) gå de i sär. Där försäkrar oss hertigen: »Man kan finna kvinnor, som aldrig ha haft något kärleksäventyr, men det är sällsynt att finna någon, som aldrig ha haft mera än ett (enda) sådant.» I diktatet, överstruket vid en senare överarbetning, invänder drottningen: »Man kan icke hava mera än en kärlek, men man kan ha många kärleksäventyr (galanteries).» Därefter följer den (även i renskriften) bibehållna texten: »Han säger med rätta, att det är sällsynt, men icke att det är omöjligt att finna sådana.» Detta vidhåller hon bestämt, även när hertigen försöker raljera bort varje djupare lidelse; — som då han t. ex. (i maxim 76) försäkrar oss, att »det förhåller sig med den verkliga kärleken som med andeuppenbarelserna, alla människor tala om dem, men få personer ha sett sådana». Ty då genmäler Christina: »Sant. Likväl har jag sett någonting i den vägen. Men i fråga om Andar, vem har sett sådana?»

Motsättningen går emellertid djupare. När den alltid galante hertigen sålunda (Reflexions n:r 71) vill urskulda den erotiska ombyttheten under hänvisning till kärlekkänslans ofrivillighet, dess egenskap att vara undanryckt viljans och föresatsernas välde, så predikar han en dagsländeetik, som är alldeles för lättblodig för exdrottningen. — »Som det aldrig står oss fritt att älska eller att upphöra att älska», argumenterar hans text, »så kan älskaren icke med rätta beklaga sig över sin älskarinnas obeständighet, och icke heller hon över sin älskares flyktighet.» Satsen kunde visserligen passa i Hôtel Rambouillet's och Hôtel de Liancours alkover,

men alldeles icke i Palazzo Riarios stramare hållna gemak. Drottningen har också låtit sin handsekreterare notera: »Detta är i hög grad franskt — *Cela est bien françois*»: hennes ofta återkommande synpunkt! Så har hon med egen handstil tillfogat: »Man har aldrig älskat, när man kan upphöra att älska utan att upphöra att leva.» Därmed har hon kastat sin djupast personliga erfarenhet av kärlekslivet i vågskålen. — I renskriften läses emellertid ytterligare ett tillägg — och detta: »Det är endast den segrande nåden, som kan befria en själ från dess slaveri.» Därmed blandar sig teologi i erotiken. Åt den himmelska kärleken överlåtes att upplossa den jordiska kärlekens hårt åtdragna knutar.

Kan denna tillsats verkligen vara drottningens egen? — I min Christinabroschyr har jag visserligen (som ett diktat) hänfört renskriftens tillägg till henne; men en närmare eftersyn har gett vid handen, att det icke är den vanliga handsekreterarens piktur i detta häfte; det är ej heller samma bläck. Gissningsvis vågar man kanske räkna med den möjligheten, att orden kunde vara en senare tillsats av Christinas förtrogne och älskare under Romåren, tillika hennes universalarvinge, kardinal Decio Azzolino — kardinal, komediförfattare, guldmakare och påvlig statssekreterare i en och samma person (de flesta museibesökare ha väl en minnesbild av hans drag från Voets praktfulla duk över honom i Kaiser Friedrich-Museum i Berlin); den ende man, inför vilken den annars så spotska drottningen böjde sig i obetingad, beundrande kvinnlig hängivenhet; kardinalen var också bland hennes filosofiska och vittra umgänge den, för vilken hennes egna tänkeböcker i första hand, ja kanske uteslutande varit beräknade. Man vet ytterligare, att Azzolino under de få månader, med vilka han överlevde drottningen, noggrant genomgick de mellan dem båda växlade mycket intima, delvis chiffrerade breven — tills döden satte punkt för detta hans grannliga sovringsarbete. Det är sålunda tänkbart, att han därvid även genomgått dessa hennes »remarques» till »Reflexionerna» och bl. a. tillfogat de här nyss återgivna orden i renskriften; samma mycket intressanta handstil — lika intressant som svårläst — återkommer nämligen på en tre-fyra ställen, alltid med klassiskt-filosofiskt och religiöst färgade anmärkningar, av helt annan anläggning än drottningens egna och — för att också nämna det, alltid med samma särfärgade bläck!

Hur som helst — och vem som än tillskrivit dessa ord: om en sak tager man nog ej miste, nämligen om den, att det är allvaret från denna stora, fast säkerligen också smärtdruckna kärleksför-

bindelse med kardinalen, som färgar alla drottningens reflexioner och diktater till La Rochefoucaulds kärleksmaximer och som förlåter henne att så energiskt skilja mellan den stora, livsbehärskande lidelsen och de många små amourerna. Det är i denna lidelses namn, som hon i somliga av hertigens erotiska uttalanden måste finna ett övermått av klyftighet och bjällerspel.

Låt oss tillse, var hon haft att anföra till hans definition av beständigheten i kärlek. Ja, den definieras mycket sinnrikt som »en ständig obeständighet, vilken gör att vårt hjärta i tur och ordning fäster sig vid alla egenskaperna hos den person vi älska, givande företrädet än åt den ena, än åt den andra, med påföljd att denna beständighet icke är något annat än en hejdad obeständighet — une inconstance arrestée — innesluten i ett och samma föremål» (Réflexions n:r 175). I diktatet utsäger drottningen: »ett lustigt sätt att föreställa sig ett nöje i omväxlingen — plaisante maniere de se figurer du plaisir en changement». Men där intill stå orden: »Detta är i hög grad franskt — Cela est bien françois.» Och drottningen tillägger ogillande: »Det är att illa känna beständigheten och kärleken att tala om dem på sådant sätt, men det är i hög grad franskt.» Och då tanken ånyo dyker upp i närmast följande reflexion (n:r 176), uttrycker Christina sin stigande förvåning med orden: »Etrange penchant pour le changement — underliga böjelse för omväxlingen.» För egen räkning tillfogar hon, att den sanna beständigheten är oskiljaktig från den sanna kärleken, liksom att »man knappast älskar, när man är beständig allenast av hederskänsla (par le point d'honneur)». Ännu kraftfullare har hon f. ö. i sina egna tänkeböcker utformat samma övertygelse i satsen, att trohet i kärlek icke så mycket är en förtjänst som en nödvändighet (Les Sentiments n:r 202). Mot de parisiska barocksalongernas erotiska fjärilsfladder ställer hon oavvänt en strängare, djupögdare Eros, i släkt med de Corneille'ska kvinnornas; en kärlek, som icke ryggas tillbaka för offret och lidandet utan består sitt prov — så som hennes egen veterligen gjorde det till den avgudade kardinalen.

Jämför man nu till sist även hennes egna tänkespråk i de båda samlingarna »L'ouvrage du loisir» och »Les sentiments» med deras närmaste förebild, La Rochefoucaulds »Réflexions», och hennes samlade fond av livserfarenhet med hans, så frapperas både vissa likheter och olikheter.

Båda ha levat det stora livet vid »la Cour» och gjort sina er-

farenheter. Då den förre drar sig tillbaka, ser han sålunda överallt ingenting annat än hyckleri: »bakom hyckleriet fåfängan och bakom allt detta, som konsekvens och princip, lågheten och egenyttnan». Detta är Jean-Marie Guyaus ord om honom.

Som man nogsamnt kunnat märka, låter den svenska drottningen långt ifrån blända sig av skenet. När hon, 54 år gammal, i Rom börjar bokföra sina tankar, är hennes människoerfarenhet både vidsträckt och djup. Hon kände i sanning sina Pappenheimare, både dem i kragstövlar och dem i kardinalshattar. Inte minst kände hon påvarna. Hon hade fått se den ovärdiga pannan också under tiaran; och även när hon lydaktigt böjde sig för denna senare, hände det, att hon föraktade bäraren. Betraktar man det porträtt, som Abraham Wuchters målat av henne från 1660 — det som är i Uppsala universitets ägo —, så ser man nogsamnt på de tunga, rannsakande ögonen, att de sannerligen icke låta narra sig. De se tvärs igenom skråpuken.

Men allt sken och allt hyckleri till trots, tror Christina på den verkliga förtjänsten. I motsats till La Rochefoucauld räknar hon med rent uppsåt, åtminstone som undantagsfall. Först och sist tror hon på kärleken. I det hela är hon mera positivt inriktad än sin franske läromästare. Hon är även mindre summarisk och flyhänt i sin sedekritik än han. Hon har vaknare sinne för undantagen och nyanserna än han, och starkare intellektuellt samvete. Och även om hon som skriftställare ingalunda når upp till den franske moralistens stilistiska mästerskap, med alla dess bländande antiteser, liknelser, fynd och sarkasmer, så beflitar hon sig, särskilt i sina egna tänkespråk, om en lakonism och en kärv saklighet, som, även den, är sitt pris värd. Hon vill inte ha sagt mera, än hon kan stå för. De skall vara kungsord, det hon låter nedskriva. Även därför betecknar detta möte mellan den svenska drottningen och den franske aforistikern en tänkvärd tête-à-tête i 1600-talets bildningshistoria. Vi äro lyckliga nog att i detta fall äga själva aktstyckena i målet i behåll. De visa oss en nordisk Minerva i tävlan med en gallisk Diomedes. Åtminstone rent mänskligt, om också ej litterärt, låta de »det ohyggliga, det kusliga fruntimret» framstå för oss som den överlägsnare partnern och som en karaktär med fasta sedliga ideal.